

1. Опис навчальної дисципліни

(Витяг з робочої програми навчальної дисципліни
“Термодинаміка і статистична фізика”)

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		<i>денна форма навчання</i>	
Кількість кредитів – 11	галузь знань 0402 Фізико-математичні науки	Нормативна	
Модулів – 2	Напрями підготовки 6.040206 Астрономія	<i>Рік підготовки:</i> 4-й	<i>Рік підготовки:</i> 4-й
Змістових модулів – 2	Освітньо-кваліфікаційний рівень: <i>бакалавр</i>	<i>Семестр</i> 7-й	<i>Семестр</i> 8-й
Загальна кількість годин – 330		<i>Лекції</i> 48 год.	<i>Лекції</i> 32 год.
Тижневих годин для денної форми навчання: <i>Аудиторних:</i> VII семестр – 5 VIII семестр – 4 <i>Самостійної роботи студента:</i> VII семестр – 6.25 VIII семестр – 5.375		<i>Практичні</i> 32 год.	<i>Практичні</i> 32 год.
		<i>Лабораторні</i> год.	
		<i>Самостійна робота</i> 100 год.	<i>Самостійна робота</i> 86 год.
		<i>Вид контролю:</i> залік	<i>Вид контролю:</i> іспит

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Курс термодинаміка і статистична фізика є фундаментальним розділом основного курсу теоретичної фізики і є базовим для ряду спеціальних курсів.

Мета: формування в майбутнього фізика цілісної картини фізичних явищ, пов'язаних із тепловою формою руху матерії.

Завдання: навчити студентів самостійно виконувати розрахунки, необхідні для розв'язування задач термодинаміки і статистичної фізики і застосовувати в процесі виконання курсових, бакалаврських та магістерських робіт.

В результаті вивчення даного курсу студент повинен

знати основні поняття та рівняння предмету викладені у програмі курсу

вміти: застосовувати рівняння і співвідношення термодинаміки і статистичної фізики для розв'язування задач, що стосуються теплової форми руху матерії, використовувати начала термодинаміки та основні принципи статистичної механіки у самостійній науковій роботі.

Для вивчення дисципліни необхідні знання з таких розділів диференціальні рівняння, варіаційне числення, класична та квантова механіка, електродинаміка.

3. Програма навчальної дисципліни

МОДУЛЬ 1

Вступ

Термодинаміка і статистична фізика як макроскопічна та мікроскопічна теорії теплової форми руху матерії відповідно. Феноменологічний метод термодинаміки і мікроскопічний метод статистичної механіки.

Змістовий модуль 1. Основи термодинаміки. Статистична фізика рівноважних систем

Тема 1. Основні положення та методи термодинаміки

1. Основні етапи розвитку термодинаміки і статистичної фізики. Термодинамічні системи. Стан термодинамічної рівноваги. Рівноважні та нерівноважні процеси. Внутрішня енергія термодинамічної системи, робота, теплота. Термічне і калоричне рівняння стану. Перше начало термодинаміки. Теплоємності. Основні термодинамічні процеси та їх рівняння.
2. Вихідне формулювання другого начала термодинаміки. Оборотні та необоротні процеси. Принцип адіабатної недосяжності Каратеодорі і друге начало термодинаміки для рівноважних процесів. Ентропія і термодинамічна температура. *Математичне обґрунтування існування ентропії. Термодинамічна шкала температур*¹.
3. Основне рівняння термодинаміки для рівноважних процесів. Зв'язок між термічним і калоричним рівнянням стану. Парадокс Гіббла. Друге начало термодинаміки для нерівноважних процесів. Закон зростання ентропії. Нерівність Клаузіуса. *Цикл Карно і теореми Карно*. Третє начало термодинаміки. Недосяжність абсолютного нуля температури.
4. *Метод циклів*. Метод термодинамічних потенціалів. Рівняння Гіббса-Гельмгольца. Термодинамічні потенціали систем зі змінною кількістю частинок. *Термодинаміка діелектриків і магнетиків*.

Тема 2. Методи отримання низьких температур

1. Процес необоротного адіабатного розширення (процес Джоуля–Томсона).
2. Процес оборотного адіабатного розширення.
3. Процес оборотного розмагнічення парамагнетика.

Тема 3. Фазові переходи

1. Умови рівноваги термодинамічних систем. Фази і компоненти. Умови рівноваги у багатофазній багатокомпонентній системі, правило фаз Гіббса. Термодинамічні нерівності. *Принцип Ле Шательє.*
2. Класифікація Еренфеста фазових переходів. Фазові переходи першого роду, рівняння Клапейрона–Клаузіуса. Правило Максвелла для фазових переходів першого роду. Фазові переходи другого роду, рівняння Еренфеста. Фазовий перехід у надпровідний стан у відсутності та при наявності магнітного поля. *Напівфеноменологічна теорія Ландау фазових переходів другого роду. Поверхневі явища. Критичні явища.*

Тема 4. Основні поняття та принципи статистичної механіки

1. Опис стану системи багатьох частинок в класичній і квантовій механіці, поняття мікростану системи багатьох частинок. Статистичні ансамблі. Усереднення за часом і за статистичним ансамблем. Ентропія в статистичній фізиці.
2. Мікроканонічний ансамбль, термодинамічні функції мікроканонічного ансамблю. Канонічний ансамбль, термодинамічні функції канонічного ансамблю. Великий канонічний ансамбль, термодинамічні функції великого канонічного ансамблю. Розподіли Бозе–Айнштайна, Фермі–Дірака, Максвелла–Больцмана для ідеального газу.
3. Термодинамічна еквівалентність ансамблів. Статистичний оператор. Умова класичності системи багатьох частинок, температура виродження. Типи систем і взаємодій. *Вільна енергія класичного ідеального газу.* Слабо неідеальний класичний газ з нейтральних частинок, віріальний розклад та рівняння Ван дер Ваальса.
4. Теорема про рівномірний розподіл енергії за ступенями вільності та теорема про віріал.
5. *Класична система заряджених частинок, метод Дебая–Хюккеля.*
6. Метод кореляційних функцій Боголюбова: означення, середні значення динамічних величин, рівняння для кореляційних функцій, рівняння стану в методі Боголюбова, застосування до розрідженого газу

МОДУЛЬ 2

Змістовий модуль 2. Статистична фізика рівноважних систем (продовження). Термодинаміка необоротних процесів та елементи фізичної кінетики

Тема 5. Квантові гази

1. Ідеальний фермі–газ: властивості розподілу Фермі–Дірака, хімічний потенціал повністю виродженого фермі–газу, термодинамічні функції сильно виродженого фермі–газу. *Релятивістський вироджений електронний газ.* Електронний газ в металах.
2. Ідеальний бозе–газ: властивості розподілу Бозе–Айнштайна, температура бозе–конденсації. *Термодинамічні функції сильно виродженого бозе–газу нижче температури конденсації.* Рівноважне випромінювання: формула Планка, закон зміщення Віна, закон Стефана–Больцмана. *Термодинамічні функції рівноважного випромінювання.*
3. Теорія Дебая теплоємності твердих тіл, низькі та високі температури. *Термодинамічні функції двохатомних ідеальних газів: характеристичні температури, внесок в термодинамічні функції коливальних ступенів вільності, внесок в термодинамічні функції обертальних ступенів вільності.* Системи з обмеженим зверху енергетичним спектром і абсолютні від'ємні температури.

Тема 6. Теорія флюктуацій

1. Напівтермодинамічна теорія флюктуацій: флюктуації в мікроканонічному ансамблі, флюктуації в канонічному ансамблі. Розподіл Гауса для малих флюктуацій. Флюктуації основних термодинамічних величин. Розсіяння світла на флюктуаціях густини.

2. Застосування канонічного та великого канонічного ансамблів до розрахунку флюктуацій. Флюктуації чисел заповнення для фермі-газу. Флюктуації чисел заповнення для бозе-газу.
3. Випадкові процеси. Рівняння Смолуховського. Рівняння Колмогорова. Кореляція флюктуацій у часі. Теорема Вінера-Хінчина. Теплові шуми. Формула Найквіста.
4. Фізичні характеристики броунівський руху. Середньоквадратичне зміщення броунівської частинки. Броунівський рух і дифузія. Рівняння Айнштайна-Фоккера-Планка. Броунівський рух і молекулярно-кінетична теорія.

Тема 7. Термодинамічний опис необоротних процесів

1. Необоротні процеси: основні поняття, процес теплопровідності у твердому тілі, потоки, термодинамічні сили, кінетичні коефіцієнти. Рівняння балансу ентропії. Виробництво ентропії.
2. Властивості кінетичних коефіцієнтів. Співвідношення Онсагера для кінетичних коефіцієнтів. Термоелектричні явища. Кінетичні коефіцієнти для дифузії, теплопровідності, дифузійного переносу тепла та термодифузії.

Тема 8. Метод Боголюбова в теорії нерівноважних процесів. Кінетичні рівняння

1. Рівняння Ліувілля у статистичній теорії необоротних процесів. Ланцюжок рівнянь для кінетичних функцій розподілу Боголюбова та фізичні умови його аналізу. Ієрархія масштабів часів і принципи скороченого опису в динамічній теорії Боголюбова.
2. Виведення рівняння Больцмана з ланцюжка рівнянь для кінетичних функцій розподілу. Властивості інтеграла зіткнень. Інваріанти зіткнень. Рівноважний розв'язок кінетичного рівняння Больцмана. *H*-теорема Больцмана. Проблема Больцмана. Мікроскопічна оборотність та макроскопічна необоротність.
3. Методи розв'язування кінетичного рівняння Больцмана. Кінетичне рівняння у наближенні часу релаксації.
4. Застосування кінетичного рівняння у наближенні часу релаксації до явищ електро- та теплопровідності. Електропровідність електронного газу в металах. Теплопровідність електронного газу в металах. Закон Відемана-Франца. Кінетичне рівняння Власова.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Денна форма					
	Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
МОДУЛЬ 1						
<i>Змістовий модуль 1. Основи термодинаміки. Статистична фізика рівноважних систем</i>						
Тема 1. Основні положення та методи термодинаміки	62	18	10			34
Тема 2. Методи отримання низьких температур	18	4	4			10
Тема 3. Фазові переходи	32	8	4			20
Тема 4. Основні поняття та принципи статистичної механіки	68	18	14			36
Усього годин за VII семестр	180	48	32			100
МОДУЛЬ 2						
<i>Змістовий модуль 2. Статистична фізика рівноважних систем (продовження). Термодинаміка необоротних процесів та елементи фізичної кінетики</i>						
Тема 5. Квантові гази	56	10	16			36
Тема 6. Теорія флюктуацій	44	6	12			20
Тема 7. Термодинамічний опис необоротних процесів	20	8	2			10
Тема 8. Метод Боголюбова в теорії нерівноважних процесів. Кінетичні рівняння	30	8	2			20
Усього годин за VIII семестр	150	32	32			86
Усього годин	330	80	64			186

6. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	К-сть годин
1	Розподіл Максвелла-Больцмана. Обчислення середніх	2
2	Розподіл Максвелла-Больцмана. Випадок ідеального газу	2
3	Поняття про характеристичні функції. Співвідношення Максвелла. Метод визначників	6
4	Теплоємність у різних процесах	4
5	Доведення термодинамічних співвідношень	6
7	Рівняння адіабати для різних рівнянь стану	4
8	Політропний процес	2
9	Фазові переходи	4
10	Рівноважна статистика класичних систем. Класичний ідеальний газ	6
11	Релятивістський ідеальний газ. Система класичних гармонічних осциляторів	4
12	Квантова статистика. Фермі-системи	8
13	Квантова статистика. Бозе-системи	8
14	Теорія флюктуацій	4
15	Елементи теорії необоротних процесів. Кінетичне рівняння Больцмана	4
	Разом	64

8. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	К-сть годин
VII семестр		
1	Математичне обґрунтування існування ентропії. Термодинамічна шкала температур	6
2	Цикл Карно і теореми Карно	4
3	Метод циклів	4
4	Термодинаміка діелектриків і магнетиків	6
5	Принцип Ле Шательє	6
6	Напівфеноменологічна теорія Ландау фазових переходів другого роду	4
7	Поверхневі явища	4
8	Критичні явища	6
9	Вільна енергія класичного ідеального газу	6
10	Класична система заряджених частинок, метод Дебая–Хюккеля	4
11	Релятивістський вироджений електронний газ	15
12	Термодинамічні функції сильно виродженого бозе-газу нижче температури конденсації	15
13	Термодинамічні функції рівноважного випромінювання	4
14	Термодинамічні функції двохатомних ідеальних газів: характеристичні температури, внесок в термодинамічні функції коливальних ступенів вільності, внесок в термо-динамічні функції обертальних ступенів вільності	8
15	Застосування канонічного та великого канонічного ансамблів до розрахунку флюктуацій. Флюктуації чисел заповнення для фермі-газу. Флюктуації чисел заповнення для бозе-газу	8
	Разом за VII семестр	100

VIII семестр		
1	Теплові шуми. Формула Найквіста	6
2	Рівняння Айнштейна-Фоккера-Планка	6
3	Інваріанти зіткнень	8
4	H-теорема Больцмана	8
5	Рівняння Смолуховського	8
6	Рівняння Колмогорова	8
7	Співвідношення Онсагера для кінетичних коефіцієнтів	8
8	Кінетичні рівняння для одночастинкової функції розподілу	12
9	Кінетичне рівняння у наближенні часу релаксації	16
10	Кінетичне рівняння Власова	6
Разом за VIII семестр		86
Разом		186

10. Методи навчання

Під час вивчення навчальної дисципліни «Термодинаміка і статистична фізика» застосовують такі методи навчання:

- *Наочні*: виведення на дошці основних співвідношень на лекціях і практичних заняттях;
- *Практичні*: задачі для практичних занять.

11. Методи контролю

Контроль засвоєння матеріалу включає поточний контроль (контрольна робота за змістовим модулем (один модуль за семестр) = 30 балів), оцінку відповідей та роботи на практичних заняттях (20 балів) — разом за семестр 50 балів. Заліковий бал у VII семестрі дорівнює семестровій оцінці, помноженій на 2; за VIII семестр — 50 балів, іспит — 50 балів. Сумарна оцінка за семестр, таким чином, виставляється за 100-бальною шкалою.

12. Розподіл балів, що присвоюється студентам

Приклад розподілу балів, які отримують студенти (для заліку) VII семестр

Поточне тестування та самостійна робота	Робота на практичних	Сума
Змістовий модуль 1		
30	20	50x2=100

Приклад розподілу балів, які отримують студенти (для екзамену) VIII семестр

Поточне тестування та самостійна робота	Робота на практичних	Підсумковий тест (екзамен)	Сума
Змістовий модуль 2			
30	20	50	100

Шкала оцінювання: Університету , національна та ECTS

Оцінка в балах	Оцінка ECTS	Визначення	За національною шкалою	
			Екзаменаційна оцінка, оцінка з диференційованого заліку	Залік
90–100	A	<i>Відмінно</i>	<i>Відмінно</i>	<i>Зараховано</i>
81-89	B	<i>Дуже добре</i>	<i>Добре</i>	
71-80	C	<i>Добре</i>		
61-70	D	<i>Задовільно</i>	<i>Задовільно</i>	
51-60	E	<i>Достатньо</i>		

13. Методичне забезпечення

1. *Кобилянський В.Б.* Статистична фізика. – К.: Вища школа, 1972.
2. *Вакарчук І. О., Книгіницький О. В., Попель О.М., Кулій Т. В.* Збірник задач з термодинаміки і статистичної фізики. – Львів: ЛНУ, 1998.
3. *Кобилянський В. Б.* Методичні вказівки до розв’язування задач з термодинаміки (метод характеристичних функцій). – Львів: ЛДУ, 1985.

14. Рекомендована література

Базова

1. *Ландау Л. Д., Лифшиц Е. М.* Статистическая физика. Ч.1. – М.: “Наука”, 1995.
2. *Терлецький Я. П.* Статистическая физика. – М.: “Высшая школа”, 1966.
3. *Квасников И. К.* Термодинамка и статистическая физика. – М.: МГУ, 1991. –Т.1; 1987. – Т.2.
4. *Базаров И. П.* Термодинамика. – М.: Высшая школа, 1991.
5. *Базаров И. П., Геворкян Э. П, Николаев П. Н.* Термодинамика и статическая физика. Теория равновесных систем. М.: МГУ, 1986.
6. *Базаров И. П., Геворкян Э. П, Николаев П. Н.* Неравновесная термодинамика и физиическая кинетика. М.: МГУ, 1989.
7. *Ансельм А. И.* Основы статистической физики и термодинамики. – М.: “Наука”, 1973.
8. *Єрмолаєв О.М., Раба Г.І.* Вступ до статистичної фізики і термодинаміки. – Харків: ХНУ, 2004.

Допоміжна

1. *Киттель Ч.* Статистическая термодинаміка. – М.: Наука, 1977.
2. *Кубо Р.* Статистическая механіка. – М.: Мир, 1967.
3. *Кубо Р.* Термодинамика. – М.: Мир, 1970.
4. *Леонтович М.А.* Введение в термодинаміку. Статистическая физика. – М.: Наука, 1983.
5. *Самойлович А.Г.* Термодинамика и статическая физика. – М.: ГИТТЛ, 1953.
6. *Фейнман Р.* Статистическая механіка. – М.: Мир, 1975.

15. Інформаційні ресурси

1. Eric Weisstein's World of Physics <http://scienceworld.wolfram.com/physics/>
2. Wikipedia. <http://www.wikipedia.org>